DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

2026 SPALIO 31 D. NR. 39 (88)

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Tamsios valandos

Lapkričio rūkas. efoto.lt nuotr.

Spalis nyra į lapkritį, nugramzdindamas šnabždančius ochros ir medaus spalvos lapus į niūkią drėgmę. Žemė žiovauja ir supasi į storą, šiltos lietaus drėgmės, grybų sporų, tuščių vabzdžių kokonėlių, karčiojo kiečio ir barkūnų sėklų pribirusią antklodę. Dar šilta – sniegas iškris negreitai. Dar negreitai ant jo lyg nežinomi rašmenys atsispaus paukščių pėdelės ir kačių letenėlės. Anksti temsta, ir atrodo, kad dieną surijo gili naktis.

Ankstyvų sutemų ir lėtai brėkštančio ryto laikas. Ilgos tamsos valandos... kaip jas įvardyti, kaip suprasti – kaip miegą ar kaip būdravimą, kai paaštrėja klausa, uoslė, intuicija, kai ima sapnuotis keisti, ilgesingi sapnai?.. Kai dingteli, jog tiesos ir priesakai, kuriais remiesi, yra susapnuoti, netikri. Ir dėl to suspaudžia širdį.

Tamsios valandos – tam, kad suprastum, jog tas širdies suspaudimas yra reikalingas. Tas nerimas, tas būdravimas, tos tiesos ir priesakai – be jų nebūtum tuo, kas esi. Žmogiškumas – trapus, neretai dėl to niekinamas, bet Malonės šviesoje jis tampa dievišku. Apsaugotu nuo pažeminimo, nuo supurvinimo, nuo paniekos.

Užtat taip svarbu tikėti tomis paprastomis tiesomis, kurioms suvokti nereikia nei didelio proto, nei ypatingų gabumų. Užtat taip svarbu suvokti sąmonės šviesą ir sprendimo galią, valios ir valingumo esmę, kuri pripildo prasmės kiekvieną mūsų būties valandą.

Tokiu tamsiu laikotarpiu, regis, reikia būti ten, kur plieskia ryškios šviesos, kur aiškiai įžiūrimi mažmožiai, o dideli dalykai nematomi. Kiek ten spalvų, žėrinčių, spindinčių, rėžiančių akis!.. Bet kodėl gi norisi nuo jų bėgti į naktį – į tamsą, kurioje laukia tyla? Kodėl norisi siaustis į ją, pribirusią grybų sporų, vabzdžių kokonėlių, barkūnų ir kiečių sėklų?

Kodėl man toks mielas šaltas, gūsingas lapkričio vėjas, sukantis ore paskutinius rudens lapus lyg besvorius Vėlinių šokėjus ir perkošiantis žvarba kiekvieną kaulelį? Ar ne dėl to, kad paliudytų, koks ilgesingas ir nuožmus anapusybės alsavimas, užpučiantis kapinių žvakeles lyg mirusiųjų atodūsius?..

Tose tamsiose, ilgesingose ir liūdnose lapkričio sutemose slypi paguoda – žmogau, tu toks trapus, toks silpnas, toks pažeidžiamas, gyveni trumpai lyg drugelis ir išminties menkai teįgyji, bet ir sutemose, ir skaisčioje saulės šviesoje tau atsiveria Malonė. Tai, kas padeda ištverti net, regis, neištveriamus dalykus.

Renata Šerelytė

***

Grįžta – grįžta neliepiami,
grįžta nelaukiami –
sugrįžę ieško savęs,
savo paliktų pėdų
ir nerasdami,
nusivylę žiūri į žemę –
žemė lyg ta pati,
tik tyli,
viską slepianti,
nieko neišduodanti,
nieko neparodanti –
tyli –
Tebūnie,
ir palieka nesugrąžinami.

Liūnė Sutema

MRF
MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Medijų rėmimo fondas 2026 m. suteikė 21 000 Eur paremti projektą: *DRAUGAS* laikraščio diasporos žiniasklaida.

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Tamsios valandos • **2-as psl. Stanislovas Abromavičius.** Kurti skatino ir Paulius Širvys (2) • **3-as psl. Dalia Poškienė.** Istorinėje Prezidentūroje Kaune pagerbtas Aleksandras Stulginskis • **4-as psl. Algis Vaškevičius.** Prezidento Valdo Adamkaus 100 metų sukakčiai – nauji ypatingi leidiniai • **5-as psl. Astrida Petraitytė.** Žemaitiškas Motiejaus Valančiaus pagarbinimas Šv. Jonų bažnyčioje • **6-as psl. Žurnalistas, disidentas, kalantininkas.** Vytenio Rožuko 75-mečio vakaras Rašytojų klube • **7-as psl. Julius Keleras.** Lietuvių literatūra ir karas: tarp didvyriškumo, aukos ir atminties (3) • **8-as psl. Prezidento Valdo Adamkaus 100-mečio sukakčiai skirti leidiniai (tęsinys)**

Kitame numeryje: Ką skaityti geriau – naujas ar senas knygas • Naujas žurnalo „Lietuvos bajoras“ numeris

Redaguoja **Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com** • Maketuoja **Jonas Kuprys**

Poezijos pavasario metu Maironio lietuvių literatūros muziejaus sodelyje savo eiles skaito Vladas Vaitkevičius, 2025 05 31. Birutės Kairaitytės-Vaitkevičienės nuotraukos

Po knygos „Dabar viskas kitaip“ pristatymo Kazitiškio parke. Sėdi iš kairės: Stanislovas Kasperavičius, Nijolė Kasperavičiūtė, Vladas ir Birutė Vaitkevičiai, stovi: Danguolė Kasperavičiūtė, Drąsutis Jelinskas, Tomas Vyšniauskas, Romas Bacevičius, Rimantas Klimas, Dalia Koršul, Danutė Klimaitė-Gasiūnienė, 2023 08 05

Kurti skatino ir Paulius Širvys (2)

Stanislovas Abromavičius

Pabaiga. Pradžia 2026 m. spalio 24 d. „Kultūroje“

Meilė knygai ir kūrybai

Poeto Vlado Vaitkevičius išleistose poezijos knygose galime rasti eilių apie tėviškę, jos žmones ir gamtą. Kiekvienas eilėraštis, pasak autoriaus, gimsta skirtingai. Kartais trūksta posmui vieno prasmingo žodžio, bet jo negali atrasti mėnesį ir ilgiau. Jis visada kritiškai vertina savo į margą pasaulį išleistus eilėraščius, kelia jiems kartais ir per didelius reikalavimus. Pamena – kartą sukūrė eilėraštį, atrodė jis atitinkantis visas eilėdaros taisykles, pilnas kilnių žodžių ir idėjų. Ir kuriam laikui įdėjo rankraštį į stalčių, kad galėtų po kurio laiko jį įvertinti iš naujo... Gal po poros savaičių išsitraukė ir perskaitęs apstulbo – nesuvirpino sielos stygų, atrodė negyvas, netikras ir šaltas. Teko jo atsisakyti...

Poetas sako, kad jaunystėje eilėraščius rašė ir braukė dažniausiai vakarais ir naktimis. Dabar kankinasi dažniausiai vaikščiodamas gamtoje. Piniginėje laiko kelis popieriaus lapus ir rašymo priemonę, kad užrašytų atklydusią mintį, galinčią tapti posmu... Daugelyje jo eilėraščių ilgesio ir liūdesio motyvai tampa vyraujantys, persipina su skaudžiais apmąstymais apie būties trapumą, gyvenimo laikinumą.

Anot šviesios atminties muziejininko, žurnalisto ir poeto Alfo Pakėno, Vladas Vaitkevičius – poetas, suradęs savo tėviškę, nuo vaikystės nešiojantis ją širdyje, apdainuojantis, apraudantis ją, atsisveikinantis su ja, nušviečiantis ją savo eilėraščių šviesa. Ta tėviškė – mažas kaimelis Aukštaitijoje, kur, pasak Jono Strielkūno, nusitiesia aukštaičių lyrikų keliai ir vieškeliai... Tikras pokario vaikas, kurio ne itin gausi, išnešiota sopančioje, tačiau gerumo pilnoje krūtinėje kūryba dvelkia to krašto kvapais ir spindi spalvomis, šviesiu jo žmonių liūdesiu, graudžiom, ilgesingom liaudies dainom...

...Vladas gimė ir užaugo Tartoko kaime, Ignalinos rajone. Vietovardis – lenkiškos kilmės, siejamas su lenkišku žodžiu tartak – „lentpjūvė“.

Pradėjo mokytis už trijų kilometrų nuo gimtinės nutolusioje Žeimių kaimo pradinėje mokykloje. Žinoma, teko vaikui dažniausiai tą atstumą įveikti pėsčiomis... Penktąją klasę lankė jau už keturių km. esančioje Kazitiškio septynmetėje, ją baigus, iškeliavo į Dūkšto vidurinę, o vienuoliktąją baigė jau Kauno pirmojoje internatinėje mokykloje.

Jis pasakoja apie vaikystėje atėjusią meilę knygai: pamenantis kiekvieną vaikystės vakarą tėviškės kaime, kai gulėdamas ant šiltos krosnies prašydavo po sunkių darbų pavargusio tėvelio paskaityti knygutę... Vėliau, jau eidamas į Žeimių pradinę mokyklą, perskaitė visas ten buvusios bibliotekėlės knygas, o namuose jas vartydavo pusryčiaudamas, pietaudamas ar vakarieniaudamas. Jos su juo nukeliaudavo ir į lovą... Buvo apsigimęs knygius.

* * *

Prieš aštuonerius metus Vladas Vaitkevičius Kazitiškio (Ignalinos r.) bendruomenei padovanojo asmeninę 4150 knygų biblioteką, dalis jų su autorių autografais. Joms seniūnijos bibliotekoje buvo įrengtos naujos patalpos. Poeto giminaičio Stanislovo Kasperavičiaus paprašytas ignalinietis skulptorius Gintaras Černius (1962–2022) išdrožė ąžuolinę iškabą, įamžinusią knygų dovanojimo faktą. Dovanojimo ceremonijoje Vladas sakė knygas kaupęs visą gyvenimą, daug knygų yra su autorių autografais ir jam smagu vėl pabūti gimtinėje, prisiminti vaikystę. Poetui buvo gera matyti tiek daug susirinkusių žmonių, smagu dovanoti, malonu mintimis sugrįžti į Tartoke ir Kazitiškyje prabėgusius metus.

„Ši dovana – tai poeto atsivėrimas, jo prasmingas sugrįžimas į gimtąjį kraštą. Skaitydami knygas, žmonės galės geriau pažinti ir jį dovanojusį žmogų, kūrėją. Džiugu, kad čia esate savas, laukiamas. Linkiu surengti dar daug poezijos vakarų, šiltų susitikimų...“ – taip sveikindamas kraštietį tada kalbėjo Ignalinos savivaldybės mero pavaduotojas Laimutis Ragaišis.

VLADAS VAITKEVIČIUS
EILĖRAŠČIAI

* * *

Ant dirvinės našlaitės nutūpė melsvys
Ir pasakojo apie ryto grožį.
Migla išsisklaidys ir tolumoj nušvis
Balti beržynai, ilgesį išošę.

* * *

Susiliejo toliuos toliai,
Jų pradžios ieškojo uoliai
Broliai, seserys – nerado,
Dairėsi netekę žado.
Žvalgėsi visi suglumę,
Jautė savo baigtį ūmią
Ten, kur dingsta tolių toliai,
Nematyti ligi šiolei.

Nukelta į 3 psl.

Kauno menininkai po sakralinės poezijos skaitymų Kauno Kristaus Prisikėlimo bazilikoje. Pirmoje eilėje iš kairės: Vytautas Steponas Vaičiūnas, Aldona Elena Puišytė, Eglė Perednytė, Dovilė Zelčiūtė, Tautvyda Marcinkevičiūtė, Lina Navickaitė, Robertas Grigas, Petras Venslovas. Antroje eilėje: Milda Kiaušaitė, Vera Vasiljeva, Vladas Vaitkevičius, Aldona Ruseckaitė, Vidmantas Kiaušas-Elmiškis, 2018 05 20

Atkelta iš 2 psl.

* * *

Nerviniesi, bet šypsaisi,
Sodą lapkričio bevaisį
Nužvelgi ir pajunti,
Kad visai visai arti

Ta viršūnė, į kurią
Vėl žiūrėjai vakare…

* * *

Ramybės jau seniai nėra,
Iš rankų daug kas man išplėšta.
Vėl sielą alina sausra,
Vėl skelbia nuosprendį man griežtą.

Į mano tvirtį kala pleištą
Ir mano atmintį užtemdo.
Nors daug kas iš manęs išplėšta,
Aš atsuku jums kitą žandą – – –

* * *

Ką rasiu lapkričio plikuos laukuos,
Kai temsta, nejauku, aplinkui lyja,
Kai susimąstęs stoviu, kai lenkiuos
Žemai tik Jam ir lyg girdžiu Eliją

Man sakantį vien Jo žodžius, kuriuos
Dabar išties labai girdėti noriu.
Ir patikėti – šiąnakt žiburiuos
Ir kvies visus namo langai be štorų.

* * *

Guli parke ant suolo knyga,
Ima lyti, o ji – benamė.
Vėjo gūsis atverčia staiga
jos viršelį, tarytum amen

garsiai tartų, tačiau čia maldos,
rodos, niekas nesukalbėjo.
Jeigu lyti ilgai nenustos,
jeigu siautės beširdis vėjas,

aš išskleisiu virš knygos skėtį,
ir galėsim pasikalbėti.

* * *

Akis pražiūrėjau į žvaigždę toliausią.
Ji tyliai pleveno, o aš pasenau.
Ir motinos balsas daugiau nebeklausia:
„Ar tu savo laimę surasi, sūnau?“

* * *

Sustoju prie Dievo kojų,
Glaudžiuosi ir tyliai prašau
Globoti mano rytojų,
Padėti, kai nuodėmė šauks.

Padėti kiekvieną mirksnį,
Kol žvaigždės aukštybėse mirksį,
Mylėti ir būti kartu
Visur, kur ir Tu, kur ir Tu.

* * *

Meilės kupinas inde,
ar suduši, ar ne,
kai slogi nežinia
mano sąmonėj lindi

ir kankina, ir slegia,
ir užtemdo akis?
Ar kada besugis
man likimo melagio

sužeista, užkalbėta,
suklaidinta širdis?
Ta, kuri per naktis
meilės rožinį gieda.

Istorinėje Prezidentūroje Kaune pagerbtas Aleksandras Stulginskis

Prof. Liudo Mažylio paskaita Istorinėje Prezidentūroje

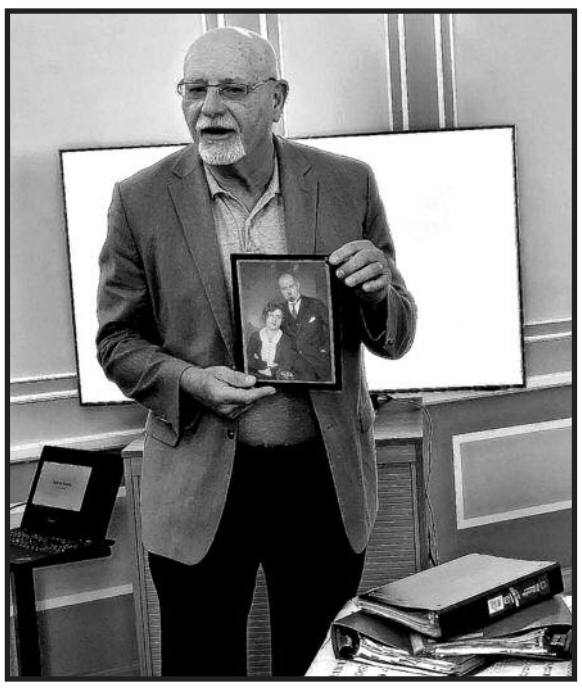
Dalia Poškienė

Istorinėje Prezidentūroje Kaune – neeilinis susitikimas ir paskaita, skirta paminėti Vasario 16-osios akto signatarą, Lietuvos Prezidentą Aleksandrą Stulginskį. Renginio svečiai Istorinėje Prezidentūroje susipažino su paroda, „Aleksandras Stulginskis (1885–1969): ir garbingai, ir Lietuvai naudingai“, skirta Lietuvos prezidentui, ūkininkui, agronomui, Lietuvos ūkininkų sąjungos steigėjui Aleksandrui Stulginskiui, minint jo 140-ąsias gimimo metines.

Europos parlamento narys prof. Liudas Mažylis parengė įdomų pranešimą „Aleksandras Stulginskis ir Vasario 16-osios kontekstai“. Prof. L. Mažylis apžvelgė Lietuvos kelią į nepriklausomybę (nuo Pirmojo Pasaulinio karo iki Lietuvos tarybos suformavimo 1917 metų rugsėjo), Lietuvos tarybos veiklą iki 1918 metų vasario. Kalbėjo apie valstybės pripažinimą tų pačių metų kovą ir Vyriausybės veiklos pradžią 1918 metų pabaigoje. Pranešime prof. Liudas Mažylis demonstravo unikalias nuotraukas, dokumentus, laiškus. Parengta ir istorinių dokumentų mini ekspozicija. Pateikė nemažai ištraukų iš Aleksandro Stulginskio ir Petro Klimo laiškų. Išskirtinai pažymėjo datas – 1916 metų vasarą, kai A. Stulginskis tvirtai pasuko į politiką, dalyvavo kuriant memorandumą dėl Lietuvos būklės ir ateities.

Svarbūs įvykiai – 1917 metų rugsėjį vykusi Lietuvių konferencija Vilniuje, kurioje A. Stulginskis buvo išrinktas Lietuvos Tarybos nariu. Pabrėžiamas ir A. Stulginskio vizitas į Miuncheną pas Vatikano nuncijų Eugenio Pacellį, kur įteikė memorandumą apie Katalikų bažnyčios padėtį Vilniaus arkivyskupijoje ir pageidavimus dėl vyskupo skyrimo. Tuomet vyko ir diskusijos dėl būsimo Vasario 16-osios akto. A. Stulginskis aktyviai dalyvavo Vilniaus miesto patariamojoje taryboje, Agronomų draugijoje, Lietuvių komitete. Rūpinosi karo pabėgėlių grąžinimu į Lietuvą, vilniečių aprūpinimu maisto produktais.

Prof. L. Mažylio tyrinėjimų Lietuvos, užsienio archyvų dėka atrasti faktai byloja apie neeilinę asmenybę, jo palikimą Lietuvai. Atskirai paminėti A. Stulginskio laiškai, tremties laikotarpis. Išsaugoti Onos Stulginskienės laiškai į Kauną Antaninai Mažylienei. Dalis jų eksponuojama prof. L. Mažylio parengtoje kilnojamojoje parodoje „Skausmo ir vilties laiškai iš šalčio žemės.“

Dovana Istorinei Prezidentūrai – senelių nuotrauka

Ypatingas renginio svečias – Aleksandro Stulginskio anūkas Jonas Juozevičius su žmona Daina. Dažnai Lietuvą aplankantys svečiai šį kartą atvyko su dovanų kraite: padovanojo tritomį aplanką su dokumentais, laiškais, istorinę senelių fotografiją ir įspūdingą prezidentienės šalį. Šie eksponatai papildys turtingus Istorinės Preziden

Džiugu, kad renginyje dalyvavo ir A. Stulginskio mokyklos mokytojai, mokiniai. LŽS narys, XXVII knygos mėgėjų draugijos narys prof. Aleksandras Vitkus svečiui padovanojo Žalgirio pergalės parko albumą, papasakojo apie Ąžuolų alėją, skirtą Vasario 16-osios akto signatarams.

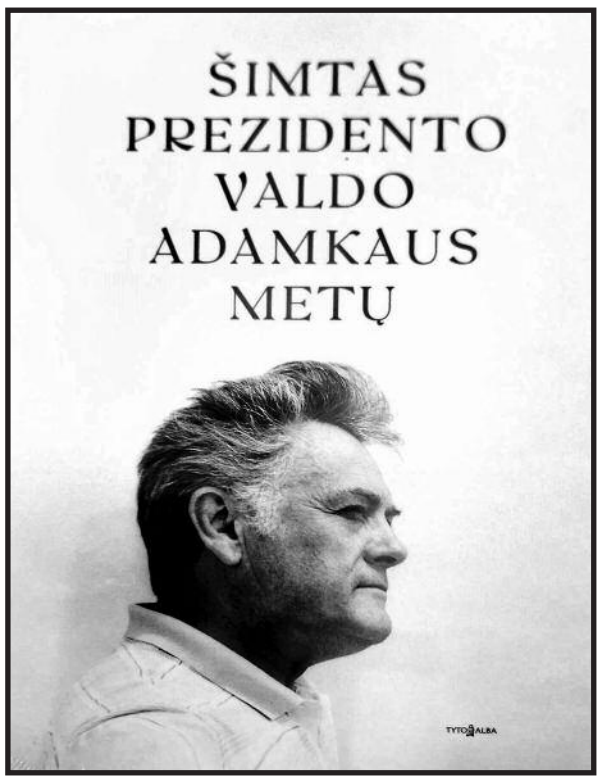

XXVII knygos mėgėjų draugija ir LUMA nariai susitikime su A. Stulginskio anūku J. Juozevičiumi

Prezidento Valdo Adamkaus 100 metų sukakčiai – nauji ypatingi leidiniai

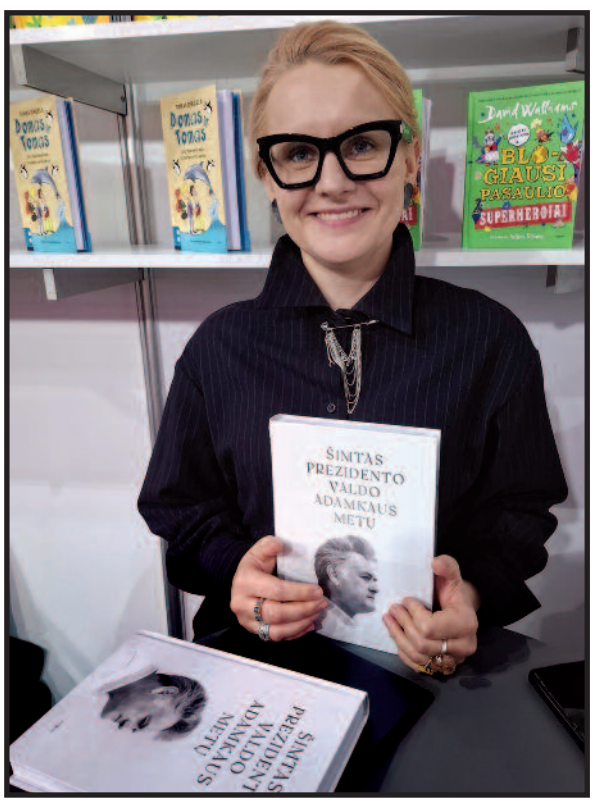
Algis Vaškevičius

Lapkričio 3-ąją savo 100 metų jubiliejų minės Lietuvos prezidentas Valdas Adamkus. Artėjant šiai sukakčiai Lietuvoje vyksta daug renginių, skirtų prezidentui, išleistos net kelios knygos, pasakojančios apie jo karjerą, darbą, apie pirmąją ponią šviesaus atminimo Almą Adamkienę. Viena iš tų knygų – „Šimtas prezidento Valdo Adamkaus metų“. Tai leidyklos „Tyto alba“ neseniai išleistas fotoalbumas, kuriame yra ir nemažai dar plačiajai visuomenei nematytų fotografijų iš V. Adamkaus gyvenimo. Šio puošnaus ir neseniai Kauno „Žalgirio“ arenoje vykusios knygų mugės bestseleriu tapusio leidinio, išspausdinto 5 000 egzempliorių tiražu sudarytoja Raminta Jonykaitė mielai sutiko atsakyti į mūsų klausimus.

Naujoji prezidento Valdo Adamkaus fotobiografija pasirodė pasitinkant jo 100-ąjį gimtadienį

Leidinio sudarytoja Raminta Jonykaitė dėkoja likimui už galimybę parengti tokią knygą A. Vaškevičiaus nuotraukos

– Artėjant prezidento Valdo Adamkaus ypatingam jubiliejui pasirodė net kelios jam skirtos knygos. Jūsų sudarytas leidinys ypač įdomus tuo, kad jame spausdinamos nuotraukos iš prezidento vaikystės, jaunystės dienų Lietuvoje, po to emigracijos laikotarpio bei sugrįžimo į Lietuvą akimirkos. Nemaža dalis tų nuotraukų bus skaitytojams iki šiol net nematytos. Kaip gimė šio leidinio idėja?

– Taip jau susiklostė, kad „Tyto albos“ leidykla, kurioje aš dirbu, yra tarsi prezidentinė leidykla, nes jau daug metų bendradarbiaujame su prezidentu ir išleidome nemažai jo knygų. Kai šiemet pavasarį į leidyklą užėjo ištikima ilgametė prezidento patarėja ir bendražygė Božena Bagonaitienė ir atsinešė daug vokų su juose esančiomis nedidelėmis nuotraukėlėmis iš prezidento kolekcijos ir paklausė, ar būtų galima kažką išleisti, iš karto susidomėjome. Pradėjome tas nuotraukas vartyti, žiūrinėti, dėlioti ir pamatėme, kad tai tikras unikalus lobis. Pamačiau nemažai labai įdomių dar niekada nematytų fotografijų, kurios labai sudomino.

Labai svarbu ir tai, jog prezidento archyvo nuotraukos atskleidžia ir visą ilgą istorinį laikotarpį, kontekstą, prezidento vaikystės ir ankstyvos jaunystės metus laikotarpiu tarp dviejų karų, Antrojo pasaulinio karo metus, jo pasitraukimą iš Lietuvos, gyvenimą emigracijoje, ir per nuotraukas atsiskleidžia šalies istorija, ir ne tik jos, bet Europos, pasaulio svarbūs įvykiai. Yra nuostabu ir vertinga tai, kad prezidentas per visus tuos virsmus išsaugojo tą archyvą. Maža to, nuotraukų kitoje pusėje yra dokumentuota tai, kas joje atsispindi, ir tai labai vertinga. Štai, pavyzdžiui, jis su draugais stovi dar prieš emigraciją prie kažkokios duobės. O kitoje pusėje parašyta, kokie tai draugai ir kad tą duobę išrausė nukritusi karo metais bomba. Ši nuotrauka iki dabar nebuvo niekur publikuota, kaip ir daug kitų,ir būtent nuorodos, užfiksuoti įvykiai ir asmenys yra labai svarbus dalykas.

– Tai nėra tik fotoalbumas, nes šalia nuotraukų leidinyje yra ir nemažai paties prezidento parašytų tekstų. Ar tokia leidinio struktūra buvo paties Valdo Adamkaus idėja? Kokia tvarka buvo atrinktos ir sudėtos albumo nuotraukos?

– Prie būtent tokio formato labai prisidėjo ir jau minėta B. Bagonaitienė, ir kita jo padėjėja Rimona Matulienė. Jos abi peržiūrėjo nuotraukų albumus ir kartu su prezidentu atrinko, kad galėtų patekti į šį leidinį. Mes knygą vadiname fotobiografija. Nuotraukos joje sudėtos eilės tvarka pagal prezidento biografiją, pradedant jo vaikystės dienomis ir baigiant mūsų laiku. Įžangą leidiniui parašė gerai prezidentą pažįstantis ir daug metų su juo bendraujantis buvęs Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos instituto vadovas, dabar jo vyriausiasis mokslo darbuotojas profesorius Egidijus Aleksandravičius.

Sudarant leidinį labai natūraliai pagal gyvenimo etapus susidėliojo ir jo skyriai: ankstyvasis idiliško Kauno laikotarpis, karo metai ir pasitraukimas iš Lietuvos, kai dar atrodė, jog netrukus bus sugrįžta, gyvenimas išvietintųjų stovyklose, vėliau gyvenimo kūrimas ir stulbinanti karjera Amerikoje, kur paraleliai dirbama ir dėl Lietuvos išlaisvinimo, rašant peticijas, kreipiantis į tos šalies prezidentus. Kita vertus, prezidentas po kurio laiko suprato, jog negali būti užsidaręs tik toje lietuviškoje terpėje, kaip jis vadino, tarp senovės lietuvių, anksčiau emigravusių ir todėl nutarė plačiau įsilieti į tą amerikietišką srovę, tad paraleliai matome ir tą jo amerikietišką karjerą federalinėje tarnyboje.

Ir po to, aišku, labai gražus tas grįžimas į Lietuvą, kai jis kaip Amerikos tarnautojas, pasinaudojęs savo padėtimi, čia sugrįžo ir, kaip pats yra teigęs, ėmėsi pareigų, kurios niekada nesibaigia.

– O kaip atrodė pats jūsų darbo procesas rengiant šį leidinį?

– Kai jau minėtos šaunios prezidento padėjėjos iš krūvos archyvų atrinko nuotraukas, mąsčiau, kaip čia būtų galima sudėlioti tą fotopasakojimą, kad mes matytume tuos skirtingus etapus ir kartu jie atspindėtų visumą. Jei kažko dar trūksta, papildai iš Centrinio valstybės archyvo ar kitų šaltinių. Labai pasitarnavo ir dešimtį metų prezidento fotografe dirbusios Džojos Barysaitės archyvas, kuriame buvo įdomių retų kadrų. Ši fotografė turėjo tokį ypatingą žvilgsnį ir net labai oficialiuose susitikimuose aptikdavo bei užfiksuodavo kažką tokio šiltesnio, netipinio. Čia geras pavyzdys būtų nuotrauka, kurioje ji užfiksavo valdą Adamkų viešintį Baltųjų rūmų Ovaliajame kabinete ir ten žaidžiantį golfą. Prisiminęs tą momentą pats Valdas Adamkus juokėsi, kad tikrai ne kiekvienas kitos šalies lyderis turi tokią savo fotografiją.

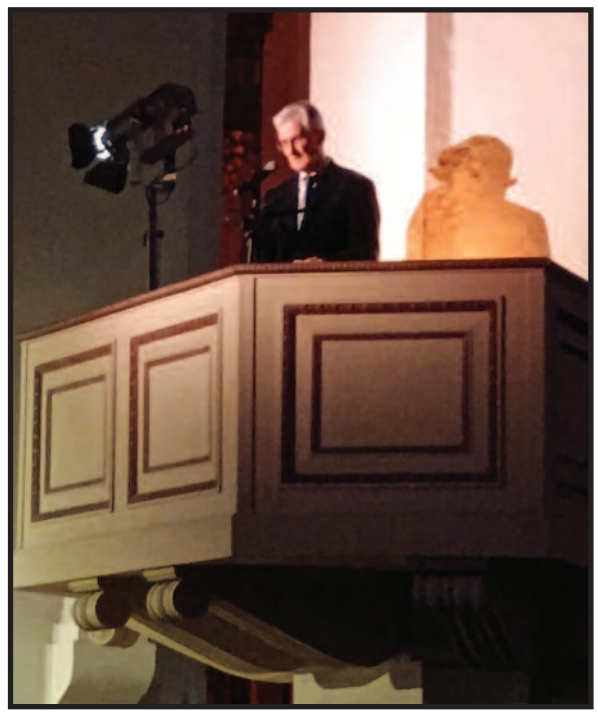
Nukelta į 8 psl.

Šv. Jonų bažnyčios vargonai.

A. Petraitytės nuotraukos

Valančiaus tiesas skelbia jo giminaitis Alfonsas Ramonas

Žemaitiškas Motiejaus Valančiaus pagarbinimas Šv. Jonų bažnyčioje

ASTRIDA PETRAITYTĖ

Žemaičių svarbiausieji įvykiai, asmenybės yra svarbūs visai Lietuvai. Tad visai Lietuvai ir jos sostinei Vilniui verta pagerbti Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus (1801 02 28 Nasrėnai, Telšių apskr. – 1875 05 29 Kaunas) 225 metų sukaktį. Jubiliejus ne itin „apvalus“, bet šio vyro nuopelnus prisiminti ir be progos būtų galima.

Šv. Jonų bažnyčia – Vilniaus universiteto architektūrinio ansamblio dalis

Tad tikrai suintrigavo kvietimas į Vilniaus universiteto Kultūros centro spalio 23-ąją Šv. Jonų bažnyčioje rengiamą koncertą, žemaitiškai įvardintą „Eiso laukon paveizietė“.

O prieš išsiruošiant į šią vakaronę, buvo verta užmesti akį į enciklopedijas ir prisiminti Motiejaus Valančiaus gyvenimo *stoteles*.

Valančius mokėsi ir Žemaičių kunigų seminarijoje, po to – baigė Vilniaus vyriausiąją kunigų seminariją, įšventintas į kunigus. Pasirodo (man netikėta – mat regėjosi šviečiąs ne tiek moksline, kiek liaudiška išmintimi), net ir teologijos daktaras (1842). Pabuvęs trejetą metų ir Sankt Peterburgo katalikų dvasinės akademijos profesoriumi, 1850 m. konsekruotas Žemaičių vyskupu; 1850–1864 m. rezidavo Varniuose, nuo 1864-ųjų – Kaune, ten po sukilimo numalšinimo perkėlus vyskupo rezidenciją.

Kaip sakoma enciklopedijoje, „1863 sukilimo idėjai iš pradžių nepritarė, bet prasidėjus jį rėmė.“

Jau įsikūręs Kaune ir būdamas policijos akiratyje, vyskupas Valančius organizavo lietuviškų raštų spausdinimą Prūsijoje, slaptą jų gabenimą per sieną, rėmė į Sibirą ištremtus kunigus.

Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius palaidotas garbingai – Kauno Šv. apaštalų Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos kriptoje. Bet gal jis mieliau būtų grįžęs į savo gimtąją Žemaitiją?

Kiek apsišvietus, kelias vedė Vilniaus universiteto link – juk šio ansamblio dalis yra Šv. Jonų bažnyčia (į daugiskaitą suglaudžiamas tikrasis bažnyčios įvardijimas: Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto). Ši bažnyčia savo architektūroje per kelis šimtmečius supynė kelis stilius – pradedant gotika, per Renesansą pasiekiant ir vėlyvąjį baroką. Šv. Jonų bažnyčioje, kaip VU padalinyje, laikomos ne tik pamaldos, bet ir rengiamos akademinės šventės (diplomų teikimai ir pan.), taip pat universiteto kolektyvų (ir ne tik) koncertai.

O erdvioje bažnyčioje prieš koncertą, regis, visai neliko laisvų vietų. Susidomėjimas tikrai buvo pagrįstas – puikiai režisūrinės rankos sudėliota *žemaitiška* programa (renginio sumanytoja ir režisierė – Milda Ričkutė). Į kone pusantros valandos vyksmą įvedė vargonai (ir vėliau jų daugiabalsiškumas įsiterpė, pritarė, persipynė – vargonavo šios bažnyčios vagonininkas Vidas Pinkevičius). Netrukus „sceną“ užpildė gausus dainininkų/giedotojų būrys – pirmiausiai žemaitišką dainą užtraukė solistė, prie jos prisijungė VU folkloro ansamblis „Ratilio“ (vad. Vilius Marma) ir Vilniaus folkloro ansamblis „Labingis“ (vad. Milda Ričkutė).

O dar vis įsiterpdavo *dūdoriai* (VU pučiamųjų instrumentų ansamblis „Oktava“, vadovas Donatas Viaževičius) – gi Žemaitijoje nuo senų laikų įprasti ir linksmų, ir liūdnų progų palydovai. Iš pradžių pasirodę vargonų balkone, vėliau jie nusileido žemyn ir prisijungė prie dainininkų.

Skaitovo-renginio vedėjo vaidmenį atliko Alfonsas Ramonas (pasak enciklopedijos, Kretingoje gimęs fizikas, habil. dr., apdovanotas Sausio 13-osios medaliu; o renginio užbaigoje, vardijant atlikėjus, pasakyta: Valančiaus giminaitis). Iš bažnyčios sakyklos žemaitiškai bylota ir autentiškais Valančiaus žodžiais, ir primintas vyskupo kelias, prasidėjęs Žemaitijoje, ir akcentuotos jo nuostatos. Suaktualinta ir renginio vyksmo būtent šioje vietoje simbolika: 1828 metais Valančius Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje laikė savo pirmąsias iškilmingas šventąsias Mišias (primicijas).

Žemaičiai savo dainas plėšia „pilna gerkle“, tos tradicijos laikėsi ir jaunieji folkloristai, tad smagiai skardėjo visa bažnyčia (ir *iš sakyklos* sakyta: klausomės ne ištobulinto dainavimo, bet natūraliai liaudiško – juk ir Valančius dainą vertinęs ne kaip meną, o kaip gyvenimo išraišką). Dainuota ir visu keliasdešimties žmonių būriu, ir iš jų nedidelei grupelei išsiskiriant, ir vien moterims ar vien vyrams.

Nekart intarpuose tarp muzikavimo *iš sakyklos* nuskambėjo Valančiaus pagiriamieji žodžiai dainai ir giesmei: daina sauganti ne tik atmintį, bet ir sąžinę (nusakanti, kas gerai ir kas blogai); giesmė – pamokslo dalis; jis pats, mokydamas vaikus ar vyresnius, įterpdavo giedojimą… Daina ir giesmė juk buvusios ir pasipriešinimo (rusifikacijai) priemonė, liudijusi – Tauta gyva!

Matyt, ryškiausias vyskupo Valančiaus vaizdinys mūsų sąmonėje – blaivybės propaguotojas, priešinęsis caro valdininkų degtinės kromeliams, žadinęs tautinę savigarbą. Ir renginio vadovo priminta: jis skelbė ganytojiškus laiškus, vadinamus „Blaivybės gromatomis“, kvietė parapijonis atsisakyti *arielkos*.

Po kelių iš dūšios trauktų dainų ansambliečiai iš dainininkų patapo giedotojais – katalikiškos giesmės skambėjo lyriškiau, tarpais ir graudžiau. Nekart Mergelė Marija pagarbinta.

Iš sakyklos priminta ir Valančiaus apysaka „Palangos Juzė“; pats autorius sakęs, kad surašė čia papročius, kaip bočių gyventa… O liaudiškąją patarlę „Tankiai pilka sermėga apsivilkus vaikšto išmintis“, sakyta, Valančius didžiai vertinęs ir savo raštuose populiarinęs.

Atsiremiant į Valančiaus autoritetą, ištarti priesakai šioms dienoms, jis musėt pasakytų: klausykitės ne triukšmo, o Tiesos.

Po koncerto mano suolo kaimynė atsiduso: „Lyg atlaiduose pabuvota…“

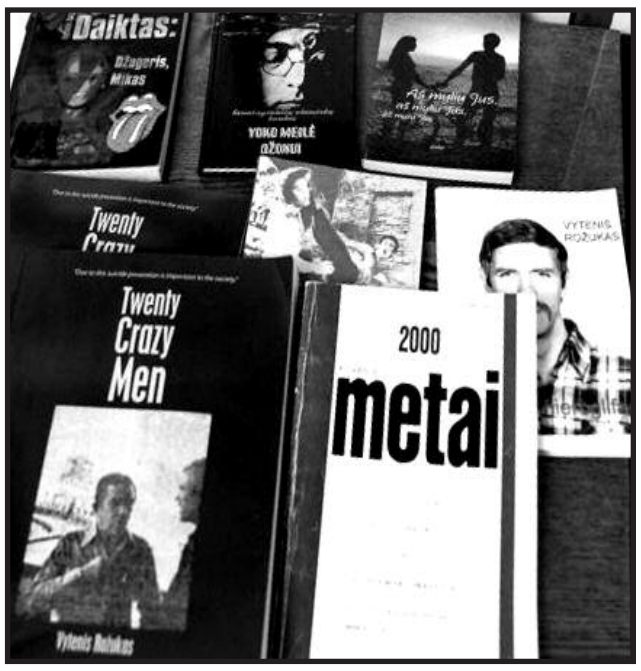
Folkloro ansambliai traukia žemaitiškas dainas

LRS klube – V. Rožuko 75-mečio vakaras

Žurnalistas, disidentas, kalantininkas

Vakaro akimirka Lietuvos rašytojų klube. Lauros Vansevičienės nuotraukos

Vytenio Rožuko knygos ir leidiniai

Į vakarą buvo pakviestas rašytojas, kritikas Robertas Kundrotas, archyvarė Neringa Češkevičiūtė, žmogaus teisių diplomuota specialistė Ieva Česnaitytė. Vytenis pageidavo, kad skambėtų vien tik *The Beatles* ir M. K. Čiurlionio muzika ir tik gyvai. *The Beatles* dainas atliko gitaristas kompozitorius Artūras Chalikovas, o M. K. Čiurlionio preliudus specialiai šiam vakarui skambino jubiliato žmona – žurnalistė, poetė, vertėja Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė.

Jaukioje žvakių ir naminių šviestuvų (be tradicinių rėksmingų lempų) aplinkoje pirmiausia nuskambėjo *The Beatles* daina *Yesterday.* Vyteniui pageidaujant perskaitytas Laimutės Vasiliauskaitės-Rožukienės jam skirtas eilėraštis „Dviese“ iš Žurnalistų poezijos knygos „Šitas aidas toli girdis“ (2012, LŽS, NŽKA, sudarytojas Vytautas Žeimantas). Po jo M. K. Čiurlionio preliudą F-dur fortepijonu atliko L. Vasiliauskaitė-Rožukienė.

Vakaro kaltininko Vytenio Rožuko autoriaus žodis buvo apie jo žurnalistinę veiklą Maskvos kino festivalyje 1978 m. ir nesėkmingus bandymus perduoti savo pirmąją knygą apie Kalantą „Naujamadiški vergai“ rašytojui, Nobelio premijos laureatui Gabriel García Márquez, bandymus pabėgti iš sovietų uždangus, jaunystės traumas. (Ant staliuko priešais jį buvo tų traumų įrodymas – jam padovanotas Kalantos medalis, kai jis skaitė pranešimą kalantinių 50-mečio minėjime 2022 m. LNMMB.)

To meto atmosferą papildė Artūro Chalikovo gitara atliekamos *The Beatles* dainų kompozicijos. Žmogaus teisių specialistė Ieva Česnaitytė paskaitė ištraukas iš Vytenio knygos „Kraujas. Žudynės. 5 karai“. Po to M. K. Čiurlionio preliudą d-moll skambino Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė.

Rašytojas Robertas Kundrotas paskaitė Jono Vabuolo ir Tomo Rudoko recenzijas apie populiariausią Vytenio romaną „Bitlų eros hieroglifas“ (knygą, kuri perspjauna dešimtis kitų). Kritikų liaupses ir smaigalius užglaistė *The Beatles* dainų popuri su virtuoziška A. Chalikovo gitara.

Apie Vytenio promočiutę Oną Čiurlionytę-Rožukienę žodį tarė archyvarė, Lietuvos valstybės istorijos archyvo direktoriaus pavaduotoja strateginiams klausimams Neringa Češkevičiūtė. Ji padovanojo Vyteniui Rožukui jo promočiutės Onos Čiurlionytės-Rožukienės gimimo, mirties dokumentus, įrodančius, kad ji gimė iš to paties kamieno, kaip ir M. K. Čiurlionis, taip pat ir jo dieduko Vaclovo, Onos Čiurlionytės-Rožukienės ir Petro Rožuko jauniausio sūnaus gimimo liudijimą bei šeimos geneologinį medį.

(*M. K. Čiurlionio tėvo Konstantino Čiurlionio sesuo Ona Čiurlionytė buvo labai graži, su Vytenio prodieduku Petru Rožuku susilaukė 12 vaikų, jaunėlis Vaclovas ir buvo Vytenio diedukas, pas kurį jis vasarodavo*). Onai Čiurlionytei-Rožukienei skirtas visas puslapis knygoje „Čiurlionių šeima ir Druskininkai“ (išleido M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2025 m., M. K. Č. 150-osioms metinėms).

Pratęsdama močiutės temą L.Vasiliauskaitė-Rožukienė paskambino M. K. Čiurlionio kūrinį „Močiutė mano miela“.

Rašytojų sąjungos atstovė Vitalija Maksvytė pasveikino jubiliatą, įteikė grafikos kūrinį ir gėlių. Jubiliatą sveikino draugai, kolegos, giminės, pažįstami. LŽS atstovas Žurnalistų kelionių narys Gerimantas Statinis pažadėjo Vytenį atitinkamai įvertinti už visus gyvenimo nuopelnus žurnalistikai per šiemet vyksiantį LŽS suvažiavimą.

V. Rožukas susirinkusiems dovanojo savo gausiai išleistų knygų, buvo surengtas vaišių stalas su Napoleono tortu, armonikos (Saulius ir Gerimantas) garsais.

Vytenis Rožukas – autsaideris, disidentas, kalantininkas, rašytojas, prozininkas, vertėjas, žurnalistas.

Gimė 1951 10 08 Kaune. Studijavo Vilniaus universitete. Grojo džiazo ir roko orkestruose. Savo apsakymų, straipsnių, parengtų interviu publikavęs spaudoje: „Literatūra ir menas“, „Metai“, „Lietuvos rytas“, „Lietuvos aidas“, kitur. Lietuvos žurnalistų sąjungos narys (Kelionių ir žurnalistų klubas) nuo 2012 m. Bendradarbiavo spaudoje: „XXI amžius“, „Atgimimas“, „Literatūra ir menas“, „Lietuvos aidas“.

Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1994 m.

„Kovotojas dėl laisvės, neapykanta cenzūrai. Vienišas disidentas. Rokenrolo muzikos atlikėjas ir kūrėjas. Hobis – muzika (miuziklai: 1) XX a. topas; 2) filosofinis projektas Zhopa). Idealai: Hemingvėjus ir Gorkis. Daugybė profesijų, Balkanų karas ir patirtis tiriant emigracijos problemas (trejus metus ne namie) – JAV, Austrija, Vokietija, Italija, Šveicarija. Kas 8-eri metai sergu chroniška liga (ačiū sovietams, nes būnu bejėgiškas kaip vaikas). Lietuvos matematikos olimpiados prizininkas, M. K. Čiurlionio giminaitis. Gyvenimas vertingas tik tiek, kiek jis naudingas prozai. Fanatiškas požiūris į literatūrą. Bendravau su M. Šolochovu, Č. Milošu, G. G. Marquesu, F. F. Kopolos šeima, Dinu Ridu ir Milosu Formanu. Auksas yra tik tai, kas patirta ir išgyventa“, – taip apie save sako Vytenis Rožukas.

P.S. Prieš dešimtmetį, per Vytenio Rožuko 65-metį, dalyvavo šviesios atminties bičiulis kritikas Algis Kalėda (jo atminimui buvo uždegtos

M. K. Čiurlionio preliudus skambina Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė

Jubiliatas Vytenis Rožukas gėlių jūroje

Lietuvių literatūra ir karas: tarp didvyriškumo, aukos ir atminties (2)

Julius Keleras

Tęsinys. Pradžia 2026 m. spalio 17 d. „Kultūroje“

VI. Holokaustas: tyla, liudijimas ir atsakomybė

Prieš karą Lietuvoje gyveno keli šimtai tūkstančių žydų, kurių didžiausia dalis telkėsi Vilniuje, vadinamoje „Lietuvos Jeruzalėje“, bei Kaune ir mažesniuose miesteliuose. Per Holokaustą, kurį vykdė nacių vokiečių okupacinė valdžia padedama vietos bendradarbių, buvo nužudyta didžioji dauguma šios bendruomenės – apie devyniasdešimt procentų ir daugiau. Tai viena skaudžiausių Lietuvos istorijos tragedijų, o literatūros apie ją ilgai buvo gana nedaug.

Sovietmečiu Holokausto tema oficialioje viešojoje erdvėje buvo ne tiek uždrausta, kiek išblukinta: žydų tragedija dažnai buvo pristatoma kaip „taikių tarybinių piliečių“ kančia, taip užmaskuojant jos ypatingą pobūdį. Vis dėlto atskiri kūrėjai ieškojo galimybių kalbėti. Icchokas Meras romane „Lygiosios trunka akimirką“ (1963) pasakojo apie žydų likimą okupuotame Kaune; knyga išsiskyrė tuo, kad lietuvių kalba parodė žydų tragedijos mastą ir žmogiškąją kainą. Marija Rolnikaitė, Vilniaus geto kalinė, savo dienoraštį „Turiu papasakoti“ parašė kaip liudijimą, o Abraomas Sutzkeveris, jidiš poetas, geto sąlygomis kūrė eilėraščius, kurie tapo viena stipriausių Holokausto poezijos apraiškų. Grigorijus Kanovičius, rašęs rusų kalba, tapo Lietuvos žydų pasaulio kronikininku: jo knygose atgyja miesteliai, kurių nebeliko.

Po Nepriklausomybės atkūrimo Holokausto tema Lietuvoje palaipsniui pateko į viešas diskusijas, o literatūra pradėjo kelti sudėtingesnius klausimus apie atsakomybę. Sigito Parulskio romanas „Tamsa ir partneriai“ (2011) priverčia skaitytoją žvelgti į tą istorijos puslapį iš lietuvio perspektyvos, neišvengiant kaltės klausimo. Ruta Vanagaitė savo ne grožinėje knygoje „Mūsiškiai“ (2016) kartu su žydų istoriku keliavo po žudynių vietas ir klausė, kaip visuomenė atsimena savo vaidmenį; knyga sukėlė daug ginčų, bet parodė, kad šia tema vis dar trūksta atviro pokalbio. Tokie kūriniai parodo naują atminties etapą: vietoj „mes buvome aukos“ pasakojimo atsiranda klausimas „ką darėme mes ir ką darė mūsų artimieji“.

Tai nereiškia, kad Lietuvos atmintis turi būti supaprastinta. Šiuolaikinė literatūra mokosi laikyti kartu kelis dalykus: lietuvių tautos kančią okupacijų metais, žydų bendruomenės sunaikinimą ir kai kurių vietos gyventojų dalyvavimą žudynėse. Šie pasakojimai nekonkuruoja tarpusavyje, nors politinėse diskusijose kartais taip atrodo. Literatūra, skirtingai nei politinė retorika, gali sau leisti dviprasmybę, o tai yra vienas iš didžiausių jos privalumų: ji leidžia skaitytojui pajusti, kad istorija nėra juoda ar balta, ir kad reikia drąsos žvelgti ne tik į savo, bet ir į kitų skausmą.

VII. Pokario pasipriešinimas ir tremtis: miškas, bunkeris, Sibiras

Kai 1944–1945 metais Lietuvą vėl užėmė sovietinė kariuomenė, karas žmonių sąmonėje tęsėsi. Prasidėjo ginkluotas pasipriešinimas, trukęs dar apie dešimtmetį: dešimtys tūkstančių vyrų ir moterų pasitraukė į miškus, tapo partizanais, „miško broliais“. Tuo pačiu metu vyko masinės tremtys, kurių metu daugiau nei šimtas tūkstančių žmonių buvo išgabenti į Sibirą ir kitus tolimus šalies regionus. Kaimas, kuris anksčiau buvo lietuvių literatūros idilinis centras, tapo karo lauku, kur šeimos buvo suskaldytos, o vienas ir tas pats kaimynas galėjo būti ir pagalbininkas, ir skundikas.

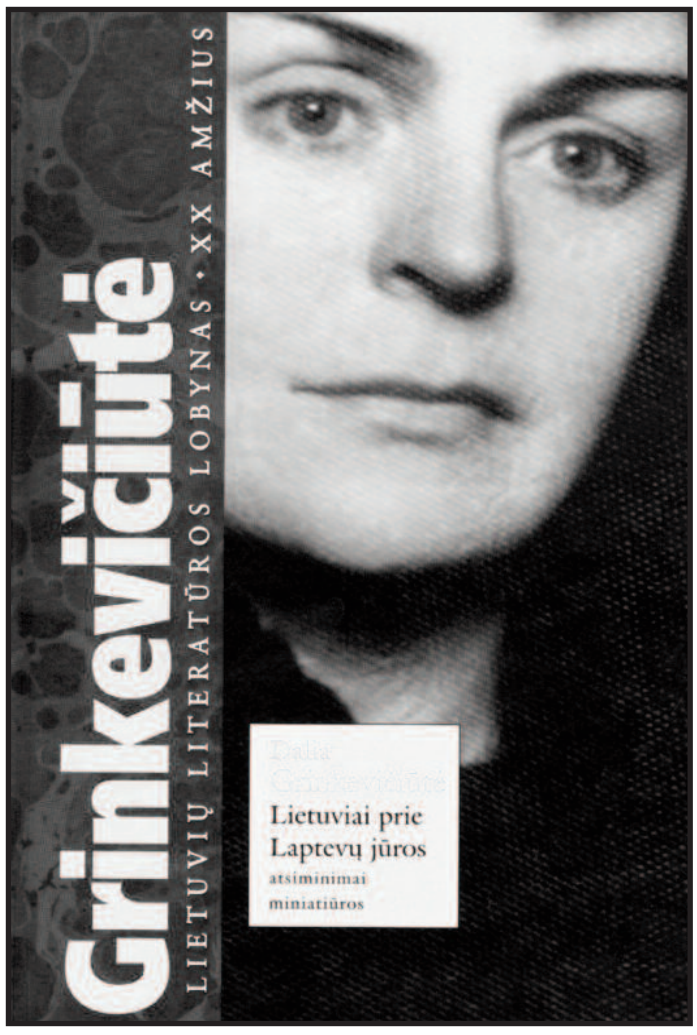
Partizanų pasipriešinimas literatūroje pirmiausia išliko kaip liudijimai. Juozo Lukšos-Daumanto knyga „Partizanai už geležinės uždangos“ (1950) buvo parašyta išeivijoje, kur autorius prisiminė savo kelionę per Vakarų Europą ir ryšius su pasipriešinimo vadovybe. Jis pats vėliau grįžo į Lietuvą ir 1951 m. žuvo, tad knyga virto ne tik atsiminimais, bet ir savotišku testamentu. Pačioje Lietuvoje partizanų literatūra gyvavo slaptų laikraščių, dainų ir eilėraščių pavidalu, kuriuose jautėsi ir šlovinantis, ir tragiškas tonas: žmonės žinojo, kad kovoja be vilties laimėti, bet vis tiek nepasidavė. Sovietinė valdžia partizanus vaizdavo kaip „banditus“, todėl jų paveikslas dešimtmečius buvo smarkiai iškraipytas, o tikroji jų istorija išliko šeimų atmintyje.

Kitą pokario patirties pusę liudija tremtinių atsiminimai. Dalios Grinkevičiūtės „Lietuviai prie Laptevų jūros“, kurios pagrindas buvo parašytas 1950-aisiais, išsiskiria itin santūria, faktine kalba. Autorė, kuri jaunystėje buvo ištremta į Sibiro šiaurę, rašė apie badą, šaltį, mirtį, apie tai, kaip žmonės, netekę namų ir pavardžių, bandė išlaikyti orumą. Rankraščiai, kaip pasakojama, ilgai buvo slepiami, o pilnai išleisti tik Nepriklausomybės laikais. Grinkevičiūtės tekstas galingas būtent tuo, kad jame nėra retorikos: autorė tiesiog pasakoja, ką matė, ir šis kuklumas padaro skaitymą beveik nepakeliamu. Tremties literatūra paskatino naują savivoką: lietuvių kančia nebuvo vien kovos už tėvynę rezultatas, ji buvo ir tylios, kasdienės kovos už išlikimą istorija.

Okupuotos Lietuvos proza apie pokarį, kad ir kaip ją varžė cenzūra, taip pat siekė parodyti karo pasekmes kaime. Jono Avyžiaus romane „Sodybų tuštėjimo metas“ (1970) vaizduojama pokario kaimo drama, kolektyvizacijos ir partizaninių kovų įtampa, kur žmogus yra tarp skirtingų jėgų. Marius Katiliškis, rašęs išeivijoje romane „Miškais ateina ruduo“ (1957) atkūrė žemdirbių pasaulį, kurį sugriovė karo ir okupacijų audros. Romualdas Granauskas vėlesnėje kūryboje, ypač novelėse ir apysakose, fiksavo tylos ir baimės atmosferą, kuri po karo užgulė kaimą. Visuose šiuose kūriniuose išryškėja tas pats principas: kaimo žmogus yra ne herojus ir ne piktadarys, o tas, kuris bando išsaugoti šeimą ir žemę, balansuodamas tarp miško ir kolūkio.

Paminklas M. Martinaičio Kukučiui Raseiniuose

Dalia Grinkevičiūtė. Lietuviai prie Laptevų jūros. – Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 2015

VIII. Sovietmečio cenzūra ir Ezopo kalba

Sovietų Sąjungoje karas buvo ne tik istorinė tema, bet ir ideologinis įrankis. „Didysis Tėvynės karas“ buvo pristatomas kaip didžiulė pergalė, kuri pateisino visą sovietinę santvarką, ir šio pasakojimo vengti ar jį kritikuoti buvo pavojinga. Lietuvių rašytojai atsidūrė nelengvoje padėtyje: vieni pasirinko prisitaikymą ir rašė kūrinius pagal oficialų kanoną, kiti ieškojo kelių, kaip pasakyti tiesą, nesukeliant cenzūros reakcijos. Taip atsirado vadinamoji Ezopo kalba, kai tikrasis prasmės sluoksnis slypi alegorijoje, istorinėje dekoracijoje ar poetiniame paveiksle.

Vienas ryškiausių pavyzdžių – Justino Marcinkevičiaus istorinė poezija ir dramos. Jo kūriniai „Mindaugas“ (1968) ir „Mažvydas“ (1977) nagrinėjo tautos istorijos lūžius, valstybės kūrimo ir kalbos išsaugojimo temas. Sovietinėje aplinkoje tokie kūriniai buvo skaitomi ne tik kaip istorija, bet ir kaip užuomina į dabartį: kai kalbama apie tautos laisvę, kalbą ar raštą, skaitytojai suprato, kad kalbama apie jų pačių situaciją. Tai buvo savotiškas kolektyvinis skaitymo susitarimas: autorius ir skaitytojai kartu žinojo, kas iš tiesų pasakoma tarp eilučių. Karo atmintis čia dažnai pasirodo ne kaip tiesioginis konfliktas, o kaip moralinė stiprybė, kuri leidžia išlikti.

Marcelijus Martinaitis „Kukučio baladėse“ (1977) pasirinko kitokį kelią: atkūrė kaimo atmintį per liaudies balsus, ritmus ir paveikslus. Karo ir okupacijų žaizdos čia nėra pasakojamos tiesiogiai, bet jaučiamos kaip tylus fonas, kaip prarastos bendruomenės nostalgija. Tai poezija, kuri užfiksavo, kas liko, kai senas pasaulis buvo sugriautas, ir priminė, kad atmintis gyvuoja ne tik oficialiuose paminkluose, bet ir kasdienybės detalėse, daiktuose ir žodžiuose.

Nukelta į 8 psl.

Prezidento V. Adamkaus 100 metų sukakčiai – nauji ypatingi leidiniai

Atkelta iš 4 psl.

– Kas jus pačią nustebino rengiant šį leidinį, kas buvo netikėta ir labiausiai įdomu?

– Tai nustebino ir tie kadrai iš laikotarpio prieš Antrąjį pasaulinį karą, bet ne tik. Ir vėlesnių laikų fotografijos yra puikus istorinis šaltinis tam mūsų istorijos kontekstui, nepaprastai svarbiems metams, kai Lietuva labai pasikeitė, tapo ir NATO, ir ES nare, ir prezidentas buvo tų įvykių sūkuryje. Matai, kaip gražėjo ir vystėsi Lietuva, ir kartu supranti, kiek Valdui Adamkui per tą 100 metų teko patirti, kai viską jis susikūrė nuo nulio ir tapo prezidentu. Yra žinoma, kad ponia Alma nesižavėjo idėja tapti pirmąja ponia, ir leidinyje šis faktas taip pat atsispindi.

Man buvo labai įdomu paanalizuoti, iš ko ta asmenybė susideda, kokios savybės reikalingos žmogui, norinčiam pasiekti tokių aukštumų. Įvade profesorius Egidijus Aleksandravičius šiuos dalykus įdomiai analizuoja ir atsako, kad labai svarbu yra šeima, daug lėmė ta amerikietiška aplinka ir kartu meilė tėvynei Lietuvai. Pats prezidentas yra sakęs, kad jo gyvenimas iš esmės taip gražiai sutampa su Lietuvos kaip modernios valstybės gyvenimu.

– Ar pats prezidentas dalyvavo knygos rengimo ir sudarymo procese, domėjosi juo?

– Išties mes su juo dirbome gana tampriai, nes reikėjo kažkokių patikslinimų, kartais užrašai ant nuotraukų lyg ir neatitikdavo kažkokių faktų, datų, bet paaiškėdavo, kad tai, ką buvo užrašęs Valdas Adamkus kitose nuotraukų pusėse, ir buvo tikrieji teisingi faktai. Buvo toks atvejis iš laikotarpio, kai jis dirbo „Margučio“ radijuje ir to laiko fotografijos, saugomos Centriniame archyve apraše buvo įvardinti visai kiti žmonės nei tie, kurie iš tikrųjų ten buvo įamžinti – prezidentas tai pastebėjo ir mes ištaisėme klaidą. Tokie patikslinimai yra aukso vertės, nes ateis laikas, kai nebebus kam patikslinti. Galime tik stebėtis prezidento atmintimi ir aštriu protu, turint galvoje išties labai gražų jo amžių.

Albume buvo nuotrauka, kurioje būsimasis prezidentas 1948 metais Vokietijoje sėdi pasipuošęs amerikietiška uniforma. Tai nustebina, ir tada pradedi gilintis ir sužinai, jog jis ten tuo metu tarnavo vienoje tokioje nevyriausybinėje organizacijoje. Taigi, viena vertus, jis labai rūpinosi išvykstančiais į Ameriką tautiečiais, bet kartu tai buvo ir toks jo to laikotarpio pragyvenimo šaltinis. Tuo pačiu jis, man atrodo, ten įgijo tokių plačiąja prasme vadybinių savybių. Tai tik įrodo, koks svarbus yra pats kontekstas.

Nenorėčiau čia kalbėti su patosu, bet man buvo toks didžiulis džiaugsmas, labai didelė dovana likimo rengti šį leidinį ir bendrauti su jo herojumi. Bevartydama tas fotografijas vis pagaudavau save galvojant, kokia aš laiminga esu, kad galėjau prie to prieit, prisidėti. Adamkai man visada buvo tarsi koks mūsų aukso fondas, lobynas ir labai džiugu, kad ši pora buvo, mes iš jų labai daug ko mokėmės, net ir patys galbūt to nesuprasdami.. Mokėmės iš ponios Almos elegancijos, šukuosenų, laikysenos, daug kitų dalykų. Rengiant albumą, dėstant tas nuotraukas dar labiau susidėliojo atsakymai, aspektai, kaip tas žmogus tokiu tapo, kaip sunku buvo viso to pasiekti. Tada dar labiau vertini ir supranti, kokią mes dovaną gavome tą dešimtmetį, kai jis buvo šalies vadovu.

– O kas buvo sunkiausia rengiant leidinį?

– Manau, kad atsakomybė. Jau parengus knygą kažkur pamatai dar kažkokia įdomią nuotrauką, kažkas išplaukia iš archyvų, ir pagalvoji, o kodėl tu tos fotografijos neįdėjai? Neseniai viename archyve netyčia žiūriu – ogi nuotraukoje Adamkus su rašytojais Mariumi Katiliškiu ir Antanu Škėma, o aš jos nepanaudojau. Kartu supranti, kad visko aprėpti tiesiog neįmanoma.

Tai, kaip kuo įvairiapusiškiau atskleisti tą asmenybę, buvo didžiausia dilema. Reikėjo kažką išmesti, kažko atsisakyti. Dabar jau labai kviesčiau paimti į rankas šią knygą ir dėl to, kad ji gal padės truputėlį geriau pažinti ir mus pačius, labiau suprasti prezidentą ir ne tik jį, bet ir mūsų valstybės laiką, kartu labai įdomiai pakeliaujant po tuos vaizdus.

Knygos viršelį puošia Bernardo Aleknavičiaus daryta nuotrauka. Nebuvo lengva ją atrinkti, nes kai tiek knygų apie Valdą Adamkų išleista, tiek nuotraukų publikuota, dar kažką atrasti sunku. Buvo ir taip, kad kai kurios nuotraukos atrodė ištiės geros, įdomios, net jos ant viršelių kažkaip nekalba. Tai mes padarėme keletą eskizų iš skirtingų laikotarpių, tarėmės su prezidentu ir jis iš karto pasakė, kad ši nuotrauka iš praėjusio šimtmečio 90-ųjų metų yra tinkamiausia.

Joje toks puikiai atpažįstamas ir labai charakteringas prezidento žvilgsnis ir kartu kažkoks laisvės bei veržlumo pojūtis, o ir nuotrauka daryta Lietuvos pajūryje. Reikia turėti galvoje, kad prezidentas mėgo fotografuotis, bet kartu ir pats daug fotografuodavo būdamas kitoje kameros pusėje. Tad jis puikiai supranta dalykus, kokios nuotraukos kalba ir kaip.

– Kokia buvo prezidento reakcija, išvydus jau išėjusią knygą?

– Išties kai mes pas jį nuvažiavome ir įteikėme tik ką išleistą knygą, jis įvertino trumpai: „geras darbas“. Kartu vežėme ir Arno Ališausko parengtą dar vieną naują knygą „Gyvenimas po meilės ženklu. Iš pokalbių su Alma Adamkiene“. Man tarsi akmuo nuo širdies nukrito, nes labai bijojau, jaudinausi, o prezidentas labai nuoširdžiai ir paprastai kalbėjo apie tai, kokią didžiulę dovaną artėjančio gimtadienio proga jis gavo. Vartė naująsias knygas atidžiai, dėmesingai ir meile, kai kurias istorijas mums vėl pakomentuodamas, papasakodamas dar negirdėtų dalykų. Grįždami iš Turniškių su Arnu Ališausku, daug

Naujojoje knygoje – nemažai įdomių ir daugeliui nematytų fotografijų.

metų dirbusiu su prezidentu, vienas kito paklausėme: „O ką tu tarp eilučių perskaitei?“ Ir atsakymas buvo vienas – prezidentas tikrai liko patenkintas, viskas gerai.

Lietuvių literatūra ir karas

Atkelta iš 7 psl.

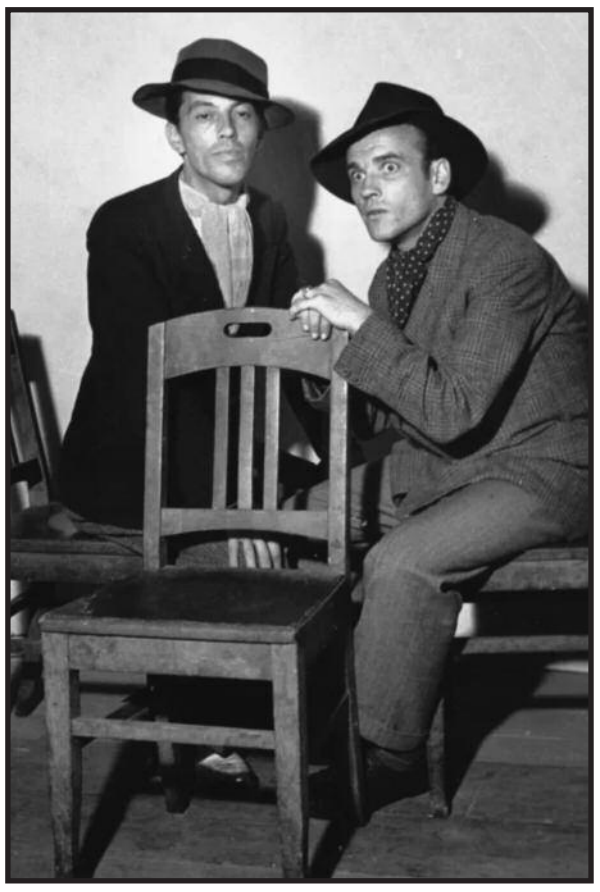
Paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais atsirado ir tokių kūrinių, kurie žvelgė į totalitarinę patirtį su ironija ir grotesku. Ričardo Gavelio romanas „Vilniaus pokeris“ (1989), pasirodęs jau Sąjūdžio laikais, vaizduoja paranojišką, KGB persekiojamo žmogaus pasaulį. Nors tai ne tiesioginis karo romanas, jame jaučiamas ilgas karo ir okupacijos šešėlis: baimė, įtarumas, tikrovės iškraipymas tampa kasdienybe. Gavelio pasirinkimas rodo, kad XX amžiaus pabaigoje karo patirtis jau buvo suprantama plačiau – kaip psichologinė būsena, ilgai tebesitęsianti po to, kai nutyla ginklai.

IX. Išeivijos literatūra: karas kaip prarasti namai

Kai 1944 m. artėjant sovietinei kariuomenei dešimtys tūkstančių lietuvių pasitraukė į Vakarus, kartu su jais išvyko ir didelė dalis rašytojų. Perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje, o paskui JAV, Kanadoje, Australijoje ir kitose šalyse susiformavo atskira lietuvių literatūros šaka. Išeivijos kūrėjams karas buvo ne tik prisiminimas, bet ir kasdienė realybė: prarasti namai, skausmingas prisitaikymas, nuolatinis ilgesys. Ši patirtis lėmė itin stiprų meninį tikslą – išsaugoti Lietuvą žodyje, kai neįmanoma kitaip.

Jonas Mekas, vėliau tapęs žymiu kino kūrėju, 1948 m. išleido „Semeniškių idiles“, rašytas jau Vokietijoje, po karo ir priverstinio darbo patirties. Tai šviesus, idiliškas kaimo gyvenimo vaizdas, bet kaip tik todėl, kad jis parašytas netekties akivaizdoje, idilė įgauna tragišką atspalvį: tai raštas apie pasaulį, kuris jau neegzistuoja. Panašiai, nors kitomis priemonėmis, savo išgyvenimus reiškė žemininkų kartos poetai. Alfonsas Nyka-Niliūnas „Praradimo simfonijoje“ (1951) kūrė prasmingą, filosofišką poeziją apie netektį ir tapatybę, o Henrikas Radauskas, rinkinyje „Strėlė danguje“ (1950), pasirinko elegantišką, ironišką, kartais surrealistinį toną, kuriame karas ir išsiskyrimas atsispindi netiesiogiai. Algimantas Mackus rinkinyje „Chapel B“ (1958) kalbėjo apie svetimą miestą ir šaknų netekimą, o jo poezijoje pagrindine tema tampa išeivio vienatvė.

Antano Škėmos romanas „Balta drobulė“ (1958) tapo vienu iš svarbiausių išeivijos modernizmo kūrinių. Jo pagrindinis veikėjas Antanas Garšva, gyvenantis Niujorke ir dirbantis liftininku, nuolat grįžta mintimis į praeitį, kurioje karas, okupacija ir pažeminimai paliko gilius randus. Škėmos tekstas

Antanas Škėma ir Vitalis Žukauskas, kabaretas „Klumpės“. Vokietija, 1949 m.
Kazio Daugėlos nuotr. iš Kosto Ostrausko archyvo

fragmentiškas, nervingas, kupinas vidinių monologų, ir tai dera su jo tema: karo trauma ne tik nutraukia gyvenimo tėkmę, bet ir suardo pačią pasakojimo struktūrą. Šiuo požiūriu išeivijos literatūra pasiekė tai, ko Lietuvoje tuo metu buvo neįmanoma padaryti: atvirai ir meniškai gilinosi į individo traumą, nebijodama cenzūros.

Išeivijos ir okupuotos Lietuvos literatūros santykis buvo sudėtingas. Ilgą laiką jos gyveno atskirai, vienos nuo kitos izoliuotos geležine uždanga, ir kiekviena kūrė savą karo atminties versiją. Tik po 1990 metų jos galėjo susitikti, ir tai paskatino platesnį, vientisesnį žvilgsnį į XX amžiaus lietuvių patirtį: pamažu pripažinta, kad ir tie, kurie pasitraukė, ir tie, kurie liko, ir tie, kurie buvo ištremti, kartu sukūrė bendrą, nors ir skaudžiai įtemptą, tautos pasakojimą.

Pabaiga kitame numeryje